

Eesti õigeusu kirikumuusikast

Õigeusu kirikumuusikast pole just palju teaduslikke uurimusi ja sellel on mitmeid põhjusi. Üheks sügavamaks neist võib olla kultuuriline põhjus. Kui laias laastus on Lääne maailmale omane kahtlev ja kriitiline ning sellest tulenevalt uuriv (mõistuspärane) mõttelaad, siis Idas selline mõttelaad puudub. Samuti pole õigeusu kirikus tuntud vajadust uurida minevikku. Muidugi on teaduslikke uurimusi õigeusu kiriku kohta tehtud, ent seda siiski peamiselt Läänes, mitte niivõrd Idas. Idas on olulisem käesolev hetk ning väljakujunenud traditsioonide järgimine ja tõlgendamine, kusjuures traditsiooni peetakse sageli universaalseks, mistõttu pole otsest vajadust selle muutmiseks. Seepärast võimegi küsida: Milleks vaadata minevikku, kui käesolevas hetkes on olemas kõik vajalik?

Väljend "eesti õigeusu kirikumuusika" tähendab seda, et see muusika on loodud eesti alal, laulude autorid on eestlased ning need laulud on eestikeelsed. Üheks peamiseks põhjuseks, miks eestlastest õigeusklikud eestikeelseid laule hakkasid kirjutama, oli soov kinnitada eesti rahva täisväärtuslikkust. Nende laulude kirjutamine langes ajale, mil toimus üldine rahvuslik ärkamine.

Eestlastest õigeusu kirikulaulude loojaid on kokku 12. Võime nad jaotada kahte rühma: esiteks kõrgema muusikalise hariduse saanud heliloojad (Johannes Bleive, lõpetas Tallinna Konservatooriumi, Cyrillus Kreek, Dionyssi Orgussaar, lõpetas Riia Kõrgema Muusikakooli) ning teiseks asjaarmastajad heliloojad, kes moodustavad enamuse. Need on Herman Aav, Johannes Hütsi, Nikolai Klaas, Nikolai Kokla, Peeter Laredei, Viktor Pedoste, Andrei Ramul, Vassili Verlok, Kristofor Vink.

Kui kõrgema muusikalise haridusega heliloojate kirikulaulud on stiililiselt suhteliselt iseseisvad (eriti muidugi Cyrillus Kreegi laulud), siis asjaarmastajad-heliloojad on lähtunud rohkem traditsioonilisest õigeusu kirikumuusikast. Nende lauludes on väga tugev Peterburi koolkonna mõju, kuid võib täheldada ka luterlike laulude mõju, kuna õigeusu kirik eksisteeris kõrvuti siin mõjuvõimsama luteri kirikuga. Samas hakati eesti algupäraseid õigeusu kirikulaule looma just eestlaste ärkamisajal, 19. sajandi teisel poolel, ning selle peamiseks põhjuseks oligi oma, eesti identiteedi kinnitamine.

Vahet võib teha vähemalt kahel erineval mõistel: kirikumuusikal ja vaimulikul muusikal. Vaimuliku muusika mõiste on laiem ja hõlmab kirikumuusikat. Kogu vaimulikku muusikat pole sageli võimalik jumalateenistusel laulda, kuna see on kirjutatud kontserdil esitamiseks. Mainime siin Pärti, Tšaikovskit, Rimski-Korsakovi, Rahmaninovi, kelle kõrgel tehnilisel tasemel teosed ei sobi liturgial laulmiseks.

Õigeusu kirikul Eestis on palju ühist õigeusu kirikuga Soomes. Kuni kirikute iseseivumiseni kuulusid mõlemad vene õigeusu kultuuriruumi. Sellest tuleneb, et põhiline osa meie kirikus lauldavast on slaavi päritolu ja slaavi mõjudega.

Eestikeelse kirikulaulu alguseks võib lugeda 1842. aastat, mil tõlgiti eesti keelde liturgia tekstid. Pärast usuvahetusliikumist 1840-ndatel aastatel hakkasid kirikulaulu viljelema peamiselt Pihkva piiskopkonnast ja osaliselt Venemaalt saabunud köstrid, kes õppisid kiiresti ära eesti keele. Varsti hakkasid tegutsema ka eestlastest köstrid. Hiljem said köstrid lauluõpetust kihelkonnakoolist ja Riia Vaimuliku Kooli algklassidest.

Esimene algupärane trükitud laul ilmus 1885. aastal. Eesti algupärase õigeusu kirikumuusika tekkimist võime seostada rahvusliku ärkamisajaga, mitte venestusaja algusega, kuna eestikeelseid õigeusu kirikumuusika trükiseid avaldati juba ka varem.

Eestluse kinnitamiseks komponeerisid õigeusklikest eestlastest heliloojad hulgaliselt õigeusu kirikulaule, mida hakati trükis avaldama eriti rohkelt 1930-ndatel aastatel.

Teine maailmasõda ning Eesti okupeerimine katkestas nii Eesti riigi olemasolu kui ka eesti õigeusu kiriku kuulumise Konstantinoopoli patriarhaati. 1940-ndatel aastatel ilmus eesti algupäraseid laule ainult välismaal.

Esimesed põhjapaneva tähtsusega õigeusu kirikulaulu viisitöötlused kuuluvadki preester **Andrei Ramulile**. Seepärast võib Ramulit täie õigusega nimetada eesti õigeusu kirikulaulu rajajaks. Ramul komponeeris ka esimese trükis ilmunud eesti algupärase õigeusu kirikulaulu. Selle laulu loomine oli ilmselt tihedalt seotud preestri tööga õigeusu kirikulaulu kogumiku koostamise kallal. Tema ning ühtlasi ka eesti esimene algupärane trükis avaldatud õigeusu laul *Armastust rahu sees* ilmus 1885. aastal õigeusu laulukogumikus *Õigeusu kiriku laulu wiiside raamat koolide tarwis*.

Eesti esimeste algupärase laulude juures tuleks kindlasti rääkida sellest, miks on tegemist eesti algupärase ehk originaalsete lauludega. Sageli on muusika puhul raske rääkida algupärasusest, kuna alati toetatakse mõnele traditsioonile ja kultuurile. Eesti algupärasuse loob esiteks see, et need laulud on komponeerinud eestlased. Ehkki Venemaa, eelkõige Peterburi koolkonna mõju on olnud väga suur ning jäänud eesti õigeusu kirikumuusikas kestma tänase päevani. Mõningaid mõjutusi oleks võinud tulla 1920-ndatel aastatel ka Konstantinoopoli patriarhaadist, kus on hoopis teine muusikaline kultuur. Ent Konstantinoopol oli kaugel ning Eestisse ei tulnud sealt vaimulikke ega lauljaid, kes oleksid võinud kohapealset muusikakultuuri mõjutada ning seeläbi ka muuta. Praegusel ajal, mil Eesti õigeusu kirik kuulub taas Konstantinoopoli patriarhaati, võib tähele panna mitmeid toimuvaid muudatusi: meie kirikupea metropoliit Stefanus esindab Bütsantsi laulutraditsiooni ning ka teenistuskorras on tehtud mõningaid ümberkorraldusi. Samuti käiakse vaimulikuks õppimas mujal välismaal (Kreekas, Soomes, USA-s), mitte Venemaal, nagu varem.

Lisaks Peterburi koolkonna mõjudele on Eesti õigeusu kirikumuusikat kindlasti mõjutanud ka Eesti luterlik laulutraditsioon, ehkki seda ei pruugi kohe märgata. Juba 1870. aastatel sai Häädemeestel ja Tahkurannas alguse **koguduselaul**, mille eeskujuks oli luterlik koguduselaul. Trükitud laululehtedelt ja etteantud viisiga laulis kogudus terve jumalateenistuse. Sama nähtust näeme veel 20. saj. esimestel kümnenditel, kui kirikulaul anti kogu kirikurahva laulda. Õigeusu laulu aluseks on proosatekstitid, luterlikus traditsioonis aga on kasutusel riimitud salmid. See tekitab teatavaid probleeme laulude kokkuseadmises. Nii sündis **salmimõõduliste** laulude traditsioon ka eesti õigeusu lauludes. See kõik toimus 20. sajandi algul. Nüüdseks on arvatavasti saavutatud kesktee kahe äärmuse vahel – vene kirikumuusika traditsiooni ja luteri kiriku laulutraditsiooni vahel. Ainult koguduselaulu ei harrastata endisel kujul kusagil, pole ka ühtegi numbrilauda õigeusu kirikus näha. Koori olemasolu korral laulab koor ning koori puududes üksik(ud) laulja(d).

20. sajandi esimesel poolel oli üks suur eelis, mida praegusel ajal enam pole. See puudutab koolitust, mis on otseselt seotud õigeusu kirikumuusika tasemega. Nimelt oli 1930-ndatel aastatel olemas Tallinna Konservatooriumi juures **õigeusu kirikumuusika eriala** – kompositsiooni, oreli ja teooria osakonna raames tegutses kirikumuusika alane apostlik-õigeusu haru, mis loodi 1937. aastal ja lõpetati nõuk. võimu tulekuga.

Apostliku õigeusu kirikumuusika haru erialaainete hulka kuulusid: laulmise oskus, diktsioon, apostliku õigeusu kiriku jumalateenistuste kord ja sümbolika, õigeusu kiriku põhiviisid ja literatuur, õigeusu kirikukoori juhatamise ja õpetamise praktikum, õigeusu jumalateenistuste muusikalise osa praktikum.

Kokkuvõtteks võime tõdeda, et Eesti algupärase kirikulaulude loojad on olnud eestlased ja nende laulud eestikeelsed. Üheks peamiseks põhjuseks, miks eestikeelseid laule hakati kirjutama, oli see, et taheti kinnitada eesti õigeusu koguduste täisväärtuslikkust, nende laulude kirjutamine sai alguse 19. sajandi teisel poolel, ajal, mil toimus eestlaste üldine rahvuslik

ärkamine. Eriti palju eesti algupäraseid õigeusu kirikulaule trükiti aga 20. sajandi 20-ndatel ja 30-ndatel aastatel, mil oli juba olemas iseseisev rahvusriik ning püüti vabaneda saksa ja vene mõjudest meie kultuuris. Rahvusriigi piires oli eesti autonoomsel (iseseisval) õigeusu kirikul samuti oma osa rahvuslike ideede levitamisel.

Õigeusu koorilaulu traditsioonist Venemaal

Nagu teame, tuli õigeusu traditsioon meile üle Venemaa. X saj. vastu võetud ristiusk hakkas levima ka piirnevatele aladele. Esimesed kogudused olid Kagu-Eestis juba XI saj. algul. Tartus loodi kogudus 1030.a.

Koos sellega tuli siia ka muusikakultuur, mis esialgu oli suuresti mõjutatud Kreeka ja Bulgaaria traditsioonist. Kuid juba üsna pea hakkas Venemaal tekkima oma stiil – *znamennõi* raspev. (*znamja* = märk). See laulustiil saavutas kõrge kunstilise ja vaimuliku taseme.

Alates XII saj. hakkab tekkima oma **znamennõi kaheksaviisi** süsteem, mis saavutab oma täiuse ja lõpeb XVI sajandiks. Selle meloodikat iseloomustab sügav emotsionaalsus ja kujundite rikkus.

XVII saj. on märgatav tendents meloodia lihtsustumisele ja lühenemisele. Tekib väike *znamennõi* raspev, Kiievi, Kreeka, Bulgaaria raspev.

Samal ajal saab alguse üleminek üherealisele (viie noodijoonega) notatsioonile, mis on selleks ajaks väga keeruliseks muutunud konksusüsteemist täpsem ja lihtsam. Seepärast muutub viiejooneline süsteem kiiresti valdavaks, lükates konksukesed kõrvale.

Niisiis on Venemaa kirikulaul oma algupära poolest bütsantslik, kuid muutub läbi sajandite vene kirikulauluks. Pärast XVI saj. ei ole siin enam sarnasust ei bütsantsi laulu ega ka notatsiooni vahel.

Saavutades oma kõrgpunkti on märgatav seisakuaeg ja loominguline tagasimine *znamennõi* stiilis. Selles ei ole midagi imelikku, sest stiilide vahetumine on ajalooline seaduspärasus. Pool aastatuhandet kestnud ühehäälse laulu asemele tuleb harmooniline laul, nn. **partesnoje** penije ehk häälepartiide olemasolu. Ka reformijana tuntuks saanud patriarh Nikon oli innukas mitmehäälse laulu toetaja.

XVIII saj. saab valdavaks **itaalia** mõju kirikulaulus ja muusikas üldse.

Esimesed vene heliloojad, kes said õpetust Itaalias olid Vedel, Berezovski, Bortnjanski. Saades igakülgse koolituse Itaalias ei olnud nad ometigi selle stiili kopeerijateks, vaid ühendasid selle vene muusikakultuuriga, võttes arvesse kirikukooride tehnilist võimekust ja jumalateenistuste vajadusi. Vana-vene meloodika saab erilise uurimise objektiks ja saab aluseks uute teoste loomisel.

Uuele harmoonilisele perioodile alusepanijaks saab **Dimitri Bortnjanski**. Edaspidi jätkatakse vanadele meloodiatele loodava neljahäälse laulu arendamist Toogem näiteks sellised heliloojad nagu Turtšaninov, Lvov, Glinka, Bahmetjev, Tšaikovski, Arhangelski, Smolenski, Kastalski, Grechaninov, Rahmaninov, Chesnokov, Kalinnikov jne.

XX saj. alguseks on laul saavutanud kõrge kunstilise ja professionaalse taseme ja saavutas tuntuse ka väljaspool Venemaad.

XVIII saj. tekkinud Peterburi koolkonna kõrvale tekkib XX alguseks Moskva koolkond, mis sisuliselt jätkab Peterburi koolkonna poolt saavutatut arendamist.

Uue kooli teostes on laialdaselt kasutusel kõikide häälte iseseisev liikumine, samuti lääne muusika reeglit poolt keelatud paralleelsete kvintide ja oktaavide kasutamine. Kõikide julgete uuenduste kõrval ei ole unustatud teksti esmast tähtsust.

Püha Johannes Kuldsuu on öelnud, et „mitte miski ei innusta ja tiivusta nii meie vaimu, miski ei lahuta meid maapinnast ja kehalikest sidemetest paremini, kui korralik ja viisipärane pühalik laul...Issand on seadnud psalmide laulmise, et me leiaksime sellest rahuldust ja kasu.“

Püha Atanassius Suur on öelnud: „Issanda tahe on, et meloodia oleks hinge vaimuliku harmoonia sümboliks.“

„Nende asjade hulgas, mis äratavad meeled unest ja aitavad inimest viia kokkupuutesse Jumalaga on ühtmoodi pühade kirjutiste ja pühade isade kirjutiste lugemine

Ning kirikulaul, mis on esitatud õiges mõistmises.“ Nii ütles püha Kallistos 14.sajandil.

Mis on siis see õige mõistmine? Kõigepealt peame teadma, et laulmine on palvetamine. Esikohal on seega alati tekst. Ja kuigi on alati kiusatus hakata ilutsema meloodiliste käikudega, tuleb alati endale teadvustada palveteksti primaarsust. Tuleb laulda hästi arusaadavalt teksti esitades, õiges rütmis, mitte häält väristades ega häält pingutades, ilma segaduseta. Selleks, et saavutada palvetamise ja laulmise annet tuleb olla püsiv otsimises, praktiseerides seda nii sageli, kui võimalik.

„Kirikulaul on tegelik side taeva ja maa vahel.“

Mis on siis kirikukoor?

Koor on grupp inimesi, kes omavad teatud vilumust palveteksti ja viisi edasiandmiseks.

Koorid jagunevad mees-, nais ja segakoorideks.

Meeskooris, mis on õigeusu laulu seisukohalt vanim ja traditsiooniline koorivorm jaguneb häälepartiide poolest tenoriteks ja bassideks. Need jagunevad vastavalt häälte arvule esimeseks ja teiseks tenoriks ning baritoniks ja bassiks. Lisaks on sageli ka oktavistid, kes on suutelised võtma ülimaldalaid noote.

Naiskoorid, mis õigeusu kirikus esinevad nunnakloostrites jagunevad sopraniks ja altideks ning omakorda esimeseks ja teiseks sopraniks ning esimesteks ja teisteks altideks.

Segakoor, mis on koguduse koori kaasaegne levituim variant on kõik neli häält. Segakoori kõige väiksem koosseis on 12 lauljat, kõiki hääli on 3 lauljat. Keskmise suurus on 24-36 lauljat. Suur koosseis on 60-100 lauljat.

Meie tingimustes on koguduste juures tegutsemas duetid, triod, kvartetid, mida me harjunult nimetame kooriks.